

UDK 811.163.6'374:37.02

Špela Petric Žižić

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

spela.petric@zrc-sazu.si

TIPOLOGIJA RAZLAG V ŠOLSKEM SLOVARJU SLOVENSKEGA JEZIKA¹

Šolski slovar slovenskega jezika (ŠSSJ), ki nastaja v okviru projekta *Spletni portal Franček, Jezikovna svetovalnica za učitelje slovenščine in Šolski slovar slovenskega jezika*, prinaša slovaropisno utemeljene rešitve problemov v zvezi s poenostavljenim prikazom slovarskih podatkov, prilagojenim zmožnostim najmlajših uporabnikov. V prispevku je predstavljena tipologija razlag samostalnikov, glagolov, pridevnikov in prislovov v ŠSSJ, ki vključuje tudi razlage samostalniških, glagolskih, pridevniških in prislovnih frazeoloških in nefrazeoloških večbesednih leksemov.

Gljučne besede: didaktika, leksikografija, leksikologija, slovarska razlaga, razlagalni slovar

Šolski slovar slovenskega jezika (The school dictionary of the Slovene language [ŠSSJ]), created within the project “Web Portal Franček, Language Counseling for Slovene Teachers and the School Dictionary of the Slovene Language,” provides lexicographically based solutions to problems related to simplified presentation of dictionary data adapted to the abilities of the youngest users. The article presents a typology of definitions of nouns, verbs, adjectives, and adverbs in ŠSSJ, which also includes definitions of noun, verb, adjective, and adverbial phraseological and non-phraseological multi-word lexemes.

Keywords: didactics, lexicography, lexicology, definition, explanatory dictionary

1 Uvod

Portal Franček je e-orodje, ki bo od poletja 2021 učence osnovne šole in dijake uvajalo v delo s spletnimi slovarji in spletnimi slovnimi priročniki. V okviru slovarskega dela portala, prilagojenega vsaki od treh starostnih skupin učencev (skupaj prvi in drugi triadi, tretji triadi ter srednješolskim učencem), nastaja *Šolski slovar slovenskega jezika* (v nadaljevanju ŠSSJ), ki obsega okoli 2000 slovarskih sestavkov. Slovar, ki je namenjen učencem od 1. do 5. razreda osnovne šole, s slovaropisno utemeljenimi rešitvami v zvezi s poenostavljenim, otrokovim zmožnostim prilagojenim podajanjem slovarskih podatkov² predstavlja novost v slovenskem slovaropisju, od obstoječih slovenskih šolskih slovarjev pa se razlikuje tako konceptualno kot tudi po obsegu.³

¹ Prispevek je nastal v okviru projekta *Spletni portal Franček, Jezikovna svetovalnica za učitelje slovenščine in Šolski slovar slovenskega jezika* ter programa P6-0038 ZRC SAZU, Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ki ga financira ARRS.

² Poleg pomenskih (vsebina, obseg pomenja, odnosi med pomeni) prinaša podatke o oblikah, zapisu ter prek zvočnega posnetka tudi o izgovoru in naglasu.

³ O analizi obstoječih slovenskih slovarjev za učence od 1. do 5. razreda gl. Godec Soršak 2015; o predlogu koncepta slovarja za prvo triado osnovne šole gl. Godec Soršak 2019.

Glavni gradivski vir ŠSSJ je *Šolski korpus*, ki obsega besedila učbenikov, otroškega leposlovja izbranih avtorjev in gradivo šolskih spisov. ŠSSJ opisuje sistem knjižne slovenščine in obravnava občnoimenske leksikalne enote knjižnega jezika, in sicer vseh besednih vrst. V prispevku je predstavljena tipologija razlag endogenih in eksogenih leksemov (Vidovič Muha 2013: 60–61).⁴

2 Zgradba slovarske razlage v *Šolskem slovarju slovenskega jezika*⁵

Pomembna razlika glede na prvo in drugo izdajo *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ in SSKJ 2), *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* (SNB) in nastajajoči eSSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika* je, da imajo v ŠSSJ vsi tipi slovarskih razlag obliko povedi z iztočničnim leksemom v vlogi osebka. V razlagah samostalnikov in pridevnikov povedkovo določilo uvaja vezni glagol *biti* v tretji osebi, v razlagah glagolov in prislovov pa po načelu naravnosti⁶ povedkovo določilo uvaja tretja oseba ednine glagola *pomeniti* v oslavljenem pomenu. Skladno z uveljavljenimi slovaropisnimi načeli⁷ razlagalni (povedkov) del povedi predstavlja nabor pomenskih sestavin⁸ – pomen leksema je opredeljen glede na pomensko nadrejeni leksem (uvrščevalna pomenska sestavina – v nadaljevanju UPS) in se od pomensko istovrstnih leksemov ločuje s pomočjo razločevalnih pomenskih sestavin – v nadaljevanju RPS (Vidovič Muha 2013: 52–59), ki se zaradi težnje po čim večji nazornosti, zlasti pri predmetno otipljivi pojavnosti, v ŠSSJ navadno navajajo v večjem številu.

Pomen leksema je lahko izražen z eno besedno zvezo, brez glagola, npr. *Abeceda so črke v dogovorjenem zaporedju v latinični pisavi*; *Anketa je postopek zbiranja podatkov ali mnenj o določeni temi s spraševanjem udeležencev*, najpogosteje pa s skladenjsko strukturo, ki jo sestavljajo glavni in/ali odvisni stavki, npr. *Anticiklon je območje, kjer je zračni tlak visok, zrak v njem pa se spušča*; *Čestitati pomeni z lepimi, izbranimi besedami izraziti komu pohvalo za dosežek ali mu ob prazniku zaželeli vse dobro*.

⁴ Slovarski pomen endogenih leksemov (samostalnik in glagol, ev. tudi prislov zunanjih okoliščin) vsebuje uvrščevalno pomensko sestavino in razločevalne pomenske sestavine, slovarski pomen eksogenih leksemov (pridevnik, prislov notranjih okoliščin) pa vsebuje samo razločevalne pomenske sestavine (Vidovič Muha 2013: 60).

⁵ Rešitve v ŠSSJ so deloma predstavljene primerjalno glede na razlage v splošnem razlagalnem slovarju (SSKJ). Navedene so delovne različice razlag, ki se lahko do konca redakcijskega dela še spremenijo.

⁶ Načelo naravnosti kot eno od pomembnih načel pomenskega opisa v tovrstnih slovarjih (v smislu posnemanja spontanega govora zlasti v skladenjski strukturi razlage) navajata npr. Tarp in Gouws (2012: 340–342) v Godec Soršak 2019: »Avtorja poudarjata, da naj bodo pomenske razlage napisane v naravnem, preprostejšem jeziku, ker se s tem poveča razumljivost« (67). Prim. tudi Godec Soršak 2019: 28, 30, 33.

⁷ Koncept slovarja temelji na uveljavljenih leksikografskih načelih in v veliki meri sledi izročilu slovenskega slovaropisja in SSKJ. V temeljnih značilnostih je usklajen s konceptom eSSKJ: *Slovarja slovenskega knjižnega jezika, tretja izdaja* (gl. Koncept 2015), ker ta postopoma nadomešča drugo izdajo *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ 2) in postaja temeljni priročnik, ki ga bodo današnji osnovnošolci kasneje samostojno uporabljali.

⁸ Razlage endogenih leksemov (samostalnikov in glagolov) imajo obliko podredne nestavne besedne zveze z uvrščevalno pomensko sestavino v jedrnem delu in razločevalnimi pomenskimi sestavinami v odvisnem delu (Vidovič Muha 2013: 15).

V postopku redakcije se upoštevajo samo najbolj tipične zveze,⁹ ki potrjujejo izhodiščni pomen¹⁰ in glavne izpeljane pomene. V rabi manj pogosti, manj ustaljeni pomeni in manjši pomenski premiki so izpuščeni. To, kar bi bilo v splošnih razlagalnih slovarjih načeloma ubesedeno kot pomen in podpomen, se v ŠSSJ realizira samo v pomenih. Pomen in metonimični podpomen se v primerih, ko sta iz tipičnih zvez jasno razvidna, navajata v dveh ločenih pomenih, npr. **1. Trgovina je prostor, kjer kaj prodajajo; 2. Trgovina je storitvena dejavnost, ki se ukvarja s prodajanjem in kupovanjem.** Sicer pa se pomeni, nastali po načelu metonimije, pogosto združujejo v isto razlago, npr. **Pismo je ovojnica z listom papirja za sporočila po pošti ali sporočilo v taki obliki**, ali pa so izpuščeni, zlasti če iz gradiva metonimija ni jasno razvidna, npr. **Vabilo je izražena želja komu, naj kam pride** (ne pa tudi npr. 'papir; kartica s tako željo').

Razlage so prilagojene otrokovim izkušnjam tako, da je poudarjen z otrokovega stališča najbolj tipičen vidik pomena, npr. *Zvezek je knjižica iz listov in platnic, v katero pišemo, rišemo pri pouku*¹¹ (v nasprotju z razlago iz SSKJ: *skupek trdno sešitih, spetih nepotiskanih listov v platnicah iz papirja ali kartona*). Vsebina razlag je podana v manj kompleksnem jeziku, zlasti na leksikalni in skladenjski ravnini; pri leksemu *rastlina* je v UPS npr. *bitje, ne organizem*; pri leksemu *hrana* je namesto izglagolskega samostalnika osebna glagolska oblika, ki se pogosteje uporablja v vsakdanjem govoru: *Hrana je to, kar človek ali žival uživa, jé, da živi, raste* namesto npr. *Hrana je to, kar človek ali žival uživa, jé za življenje in rast*.

Če se nadpomenka, ki izraža uvrščevalno pomensko sestavino razlaganega leksema, zaradi abstraktnosti ali terminološkosti oceni kot težje razumljiva, se v razlagi nadomešča tudi s *kar*, npr. **Namen je to, kar se kdo odloči narediti, ali to, kar želi kdo doseči** v primerjavi z razlago [...] *duševna usmerjenost k uresničitvi kakega dejanja* [...] iz SSKJ. Možno je tudi nadomeščanje nadpomenke z nizom podpomenk, kot npr. v razlagi zveze *ljudsko blago* v sestavku *blago: Ljudsko blago so pesmi, zgodbe in druge stvaritve ljudske ustvarjalnosti* (namesto UPS *dokument*).

ŠSSJ navaja najbolj tipične RPS, ki so skladne z izkušnjami mladih uporabnikov. Navadno so navedene dve ali tri RPS, pri izterminološkem besedju pa je opis daljši. V takih primerih lahko razlaga obsega tudi dve povedi, npr. **Elektrika je energija in tok**,

⁹ Zveze, ki dokazujejo pomen, F. Novak imenuje *tipične zveze*, vse tipične zveze skupaj pa imenuje *mrežo tipičnih zvez* (Novak 1975: 38). »Iz spoznanja, da živita beseda in njen pomen le v sobesedilu, in sicer v tipičnem sobesedilu, bodo imele besede ob sebi tako navadne, proste zveze z ustreznimi vezavami kot posebne in stalne oz. terminološke ter frazeološke zveze. [...] Vse to gradivo potrjuje pomene in kaže možne realizacije v sobesedilu, s tem pa tudi stalnost in sistemskost knjižnega jezika« (Suhadolnik 1968: 222).

¹⁰ *Šolski korpus* je zaradi svoje sestave (zlasti leposlovje za otroke in enakomerno zastopana strokovna področja iz učbeniškega gradiva) praviloma uravnotežen; pri redakciji se je pokazalo, da je izhodiščni pomen navadno tudi močnejši, tj. v rabi, kot jo izkazuje korpus, sorazmerno pogost in potrjen s celim spektrom kolokacij in skladenjskih struktur – v nasprotju s korpusi, v katerih so zaradi nesorazmernega deleža besedil določenih tematskih področij zlasti publicistične zvrsti izhodiščni pomeni nekaterih besed frekvenčno, kolokacijsko in skladenjskostrukturno šibkeje zastopani.

¹¹ Ker imata v ŠSSJ načeli naravnosti in razumljivosti prednost pred načelom ekonomičnosti, se namesto neosebni glagolskih oblik pogosto navajajo odvisni stavki.

¹² Z oglatimi oklepaji so označeni izpusti iz besedila razlage.

ki ju povzročajo delci z negativnim nabojem, ki se gibljejo po prevodniku. Pretvarja se v toploto, svetlobo in poganja električne naprave. Odprti nizi pri naštevalni skupini pomensko istovrstnih leksemov ali leksemov iste pojmovne skupine se v razlagah ne navajajo, ampak se v nasprotju s SSKJ, kjer so elementi ločeni z vejicami, npr. pri *kazati*: dajati podatke, informacije o čem glede na določen položaj, lego, vstavlja veznik, npr. *Vodoraven je tak, ki ima enako lego ali položaj kot gladina mirujoče vode.*

Pri nekaterih leksemih se zaradi ekonomičnosti in jasnosti (v smislu izogibanja daljšim polnim razlagam temeljnih pojmov) navajajo sinonimne razlage, npr.:

- *breme* v 2. pomenu: **Breme** je težava ali skrb;
- *govorica* v 2. pomenu: **Govorica** je sporočanje, govorjenje ali način sporočanja, govorjenja;
- *skleniti* v 4. pomenu: **Skleniti** pomeni povzeti ali zaključiti.

3 Tipologija razlag v Šolskem slovarju slovenskega jezika

V spodnjih razdelkih so predstavljene razlage samostalnikov, pridevnikov, glagolov in prislovvov.

3.1 Samostalniki

UPS, ki povezujejo lekseme iste pojmovne skupine, so tako kot v SSKJ splošno rabljene, neterminološke ali pa v slovarju razložene, npr. [...] **2. Celica** je najmanjša enota, iz katere je zgrajen organizem [...] – [...] **1. Enota** je predpisana, dogovorjena količina na primer dolžine, časa ali mase, ki se uporablja za merjenje [...].¹³ UPS je lahko tudi terminološka, in sicer v razlagah izterminološke leksike, če je del pojmovnega sistema, ki se obravnava pri pouku.¹⁴ Tak primer je npr. zveza *računska operacija* pri matematiki, npr. **Množenje** je računsko operacija, pri kateri se množenec poveča tolikokrat, kolikor znaša množitelj.

Razlage manjšalnic imajo obliko *majhen (majhn-) + izhodiščni samostalnik*, npr.:

- *robček*: **Robček** je majhen robec, navadno papirnat;
- *lestvica* v 1. pomenu: **Lestvica** je majhna lestev;
- *vejica* v 1. pomenu: **Vejica** je majhna veja.

Besede in besedne zveze, ki se rabijo zlasti v množinski obliki, imajo iztočnico v ednini, omejenost rabe (pomena) samostalnika na množinske oblike, v SSKJ označena s pojasnilom *nav. mn.*, pa je razvidna iz razlage, kjer je rabljena množina, npr. **Godala** so glasbila s strunami [...]. Ena od posebnosti pri samostalniških razlagah je UPS v množini pri edninski iztočnici, kadar je predmetnost sestavljena iz več enot, npr. **Besedilo** so besede, ki se pojejo na melodijo pesmi; **Besedni zaklad** so (vse) besede

¹³ Kot UPS se pojavlja tudi *energija (elektrika in toplota)*, ki ima v slovarju ravno tako svoj sestavek.

¹⁴ Razumljivost terminov ugotavljamo iz učnega načrta in iz učbeniških besedil v korpusu.

določenega jezika, zlasti kadar jih kdo pozna. Posebnost predstavlja tudi tip, pri katerem je iztočnica v množini, UPS pa v ednini, npr. **Cunje** so raztrgana ali ponošena obleka.

Pomensko najosnovnejša UPS za človeško ni oziralni zaimek *kdor*, ampak samostalnik *oseba*, npr. **Pianist** je oseba, ki igra na klavir (gl. 3.1.1). S pomensko najširšo UPS za neživo *to*, kar je podobno kot v SSKJ opredeljen pomen abstraktnih in predmetnih leksemov s širokim pomenskim obsegom, pri katerih ni mogoče določiti nadpomenke s konkretnim (predmetnim) pomenom: *bitje*, *blago* (*to*, kar se prodaja), *celota* (*to*, kar ima vse dele), *cilj* (*to*, kar želimo doseči s prizadevanjem), *črta* (*to*, kar spominja na neprekinjeno vrsto točk [...]); tako še npr. vsaj v enem od svojih pomenov: *dediščina*, *dejanje*, *del*, *dobrina*, *embalaža*, *energija*, *glas* (*to*, kar se širi s pripovedovanjem), *govorica*, *gradivo*, *hrana*, *izdelek*, *izkušnja* (*to*, kar doživimo), *jedro*, *ključ* (*to*, kar pripomore k čemu), *korist*, *krivica*, *luknja*, *motiv*, *namen*, *napotek* ipd.

Leksemi *jezik*, *pisava* in *poštevanka* imajo UPS sistem, npr. **Jezik** je sistem besed in pravil njihove rabe, s katerim se sporazumevamo. UPS skupek imajo npr. naslednji leksemi:

- kulturna dediščina: **Kulturna dediščina** je skupek znamenitosti, ki jih je ustvaril človek;
- gonilo: **Gonilo** je skupek delov stroja ali naprave [...];
- kultura: **Kultura** je skupek dosežkov in vrednot človeške družbe [...];
- meгла: **Megla** je skupek drobnih vodnih kapljic [...];
- delovno mesto: **Delovno mesto** je skupek predvidenih nalog [...];
- narava v 3. pomenu: **Narava** je skupek človekovih ali živalskih lastnosti.

Podobno UPS predstavlja *celota*, ki se pojavlja pri naslednjih leksemih:

- internet: **Internet** ali **splet** je celota besednih, slikovnih vsebin in komunikacijskih možnosti [...];
- stopnišče: **Stopnišče** je celota stopnic [...];
- vera v 2. pomenu: **Vera** je celota naukov, vrednot in obredov [...].

UPS *celota* je blizu tudi UPS *skupina*, ki se pojavlja pri leksemih *besedna družina* (**Besedna družina** je skupina po izvoru povezanih besed [...]) in *črtovje*, pa tudi pri leksemih, ki se rabijo navadno v množini, npr. sistematskih kategorijah živalstva: **Dvoživke** so skupina živali, ki del življenja preživijo v vodi [...]; **Kolobarniki** so skupina živali brez nog [...]; **Morske vetrnice** so skupina ožigalkarjev [...]; tako tudi npr. *nevretenčar*, *pajkovec*, *plazilec*, *sesalec*, *vretenčar*, *žuželka*.

UPS *skupnost* se pojavlja pri leksemih *cerkev*, *družba*, *družina*, *država*, *ljudstvo*, *manjšina*, *narod*, *prebivalstvo* in *ustanova*.

UPS kot rodilniški prilastek se pojavlja ob jedru *del*, npr.:

- bat: **Bat** je del naprave ali pripomočka, ki se premika v cevi [...];

- *besedilo* v 2. pomenu: **Besedilo** je del strani v knjigi, časopisu ali reviji [...];
- *boben* v 2. pomenu: **Boben** je temu tolkalu podoben del stroja ali naprave, ki se vrti;
- *cvet*: **Cvet** je del rastline, iz katerega se razvije plod;
- *kitica*: **Kitica** je del pesmi, ki je sestavljen iz dveh ali več verzov.

Kot v SSKJ se roditeljski prilastek pojavlja tudi ob UPS *vsak od*, ki je »tipska razlaga za samostalnike, ki nastopajo v skupini več enakih samostalnikov, katerih število je navadno določeno« (Napotki II 1981; 361), npr. **Celina ali kontinent** je *vsak od sedmih velikih delov kopnega na Zemlji* [...]; **Četrtna** je *vsak od delov celote, ki je razdeljena na štiri enake dele*; **Obrv** je *vsak od obeh lokov iz dlak nad očesom* ipd.

V nadaljevanju so navedeni tipi razlag pri leksemih najboljšejših pomenskih skupin.

3.1.1 Pomensko polje človek

Razločevalna prвина v razlagah poimenovanj za osebe (navedena imajo zlasti samostalniško podstavo) je navadno poklic, ukvarjanje s čim. Kot smo že omenili, se pri poimenovanjih za osebe zaradi težnje po konkretizaciji kot UPS ne navaja oziralni zaimek *kdor* s posplošenim pomenom kot v SSKJ, ampak samostalnik *oseba*, ki je ravno tako pomensko splošen in obenem spolsko nevtralen, npr. **Arhitekt** je *oseba, ki načrtuje in oblikuje prostor* [...]; **Čebelar** je *oseba, ki goji čebele*; **Fagotist** je *oseba, ki igra na fagot*; **Godec** je *oseba, ki igra na preprosto glasbilo* [...]; **Naslovnik** je *oseba, ki prejme pošto*. Slovar sistematično navaja feminative oz. poimenovanja za ženske osebe kot par k poimenovanjem za osebe sploh, npr. **Arhitektka** je *ženska, ki načrtuje in oblikuje prostor* [...]. Razlaga leksemov *duhovnik* in *vdovec*, ki se nanašata izključno na osebe moškega spola, imata UPS *moški*.

Pri leksemih, ki poimenujejo člane ožje družine, npr. *mati, oče, hči, sin, brat, sestra*, je za pomenski opis obvezna razločevalna pomenska sestavina izhodišče pri opredeljevanju (UPS je *moški* oz. *ženska*, RPS pa *glede na koga* oz. *v odnosu do koga*). Zaradi ocene, da bi bile prislovne zveze tipa *glede na*, *v odnosu do* oz. *v razmerju do* za učence lahko preveč abstraktne, je pri teh samostalnikih izjemoma uporabljen tip razlage s pogojnim odvisnikom,¹⁵ ki nadomešča opisno razlago: *Če imajo starši otroka ženskega spola, je ta otrok njihova hči*.¹⁶ Pri opredeljevanju pomena leksemov, ki poimenujejo člane širše družine, npr. *teta, stric, bratranec, sestrična, nečak*, so UPS *brat, sestra, hči* ali *sin*, katerih pomen že vsebuje zgoraj navedeno pomensko sestavino izhodišče pri opredeljevanju (odnos). Tu se uporablja običajen opisni razlagalni tip, npr. **Sestrična** je *stričeva ali tetina hči*, podobno kot v SSKJ: *hči strica ali tete*.

¹⁵ Ta tip razlage je sicer uporabljen še pri razlaganju glagolskih stalnih besednih zvez in frazemov, gl. 3.3.1.

¹⁶ Razlaga leksema *hči* v SSKJ je *ženska v odnosu do svojih staršev*.

3.1.2 Pomenski polji žival in rastlina, deli rastline

Uvrščevalna pomenska sestavina *živo bitje* sestavlja razlage leksemov *človek, gliva, mikroorganizem, potomec, potomka, porabnik, potrošnik, rastlina, sorodnik, sorodnica* in *žival*.

Uvrščevalne pomenske sestavine, ki označujejo (taksonomske kategorije) živali, so tipa: *žival* (npr. *dvoživka, gosenica, kolobarnik, morski ježek, nevretenčar, domača žival (konj, ovca in hišni ljubljencek), sesalec (morski lev, nilski/povodni konj in mrož), zver (medved in volk), ptica* (npr. *čaplja, galeb, jastreb*) in *mladič (jagnje)*.

V razlagi (tudi domačih) živali so navedene dve do tri RPS, npr. **Morski konjiček** je majhna riba, ki ima konju podobno glavo. Pri feminativih in maskulinativih je UPS *samica* oziroma *samec*, npr. **Ovca** je manjša domača žival z zelo gosto volnato dlako; **Oven** je ovčji samec. Razločevalne prvine v razlagah živali so navadno videz, kaka druga lastnost in kraj bivanja.

Tudi razlage rastlin imajo dve do tri RPS, npr. **Lokvanj** je vodna rastlina s plavajočimi listi in velikimi belimi okroglimi cvetovi; **Morska trava** je travi podobna rastlina, ki raste na morskem dnu ob obalah. RPS v razlagi prinašajo opis cveta, stebila, listov in plodov.

Pomen in metonimični podpomen posameznih sort kulturnih rastlin (rastlina in njen del, tj. plod, gomolj, listi ipd.) se navadno navajata kot dva ločena pomena, npr. **1. Krompir** je kulturna rastlina z blede vijoličastimi ali belimi cvetovi in užitnimi gomolji. **2. Krompir** je gomolj te rastline kot hrana ali jed. Če je v gradivu potrjen samo podpomen, sta pomen in podpomen združena v isti razlagi, ponazarjalno gradivo pa izkazuje samo rabo leksema v podpomenu 'plod', npr. **Fižol** je kulturna rastlina s plodovi v obliki dolgih, užitnih strokov ali plod te rastline; **Ribez** je grmičasta rastlina z užitnimi črnimi ali rdečimi majhnimi okroglimi plodovi ali plodovi te rastline. UPS rastlina imajo npr. leksemi *drevo, kulturna rastlina, lokvanj, mačeha* in *mah*. UPS kulturna rastlina imajo npr. leksemi *fižol, krompir* in *rž*.

3.1.3 Pomensko polje predmet

Najsplošnejša UPS je *predmet*, npr. pri leksemih *breme, čestitka, magnet, maketa, veslo, žarnica, žebelj*. Z UPS *izdelek* je opredeljen pomen leksemov *kip, mreža, oblačilo, slika, tkanina, vrv*. Razlaga z UPS *predmet (predmet, ki je po obliki podoben [iztočnica])*¹⁷ je značilna tudi za pomene, izpeljane iz izhodiščnega pomena 'geometrijsko telo', npr. *kocka, krogla, valj*.

Za opredeljevanje pomena predmetov, kot se je ustalilo že v SSKJ, se najpogosteje rabijo UPS *priprava* (v ŠSSJ npr. *dalnogled, ključ, kolovrat, lestev*), *naprava* (v ŠSSJ

¹⁷ V SSKJ ima ta tip razlage strukturo *predmet take ali podobne oblike*, npr. *kocka*.

npr. *brivnik, črpalka, instrument, radio*) in *pripomoček* (v ŠSSJ npr. *kazalo* in *utež*). Razločevalne prvine v razlagah predmetov so navadno namen in uporabnost, pa tudi videz.

Izpeljani pomen predmeta, ki je opredeljen z obliko ali funkcijo predmeta v izhodiščnem pomenu, ima razlagalni tip *temu* [UPS izhodiščnega pomena] *podoben* [UPS metaforično izpeljanega pomena], npr. *boben, gumb, jezik, školjka, zob*.¹⁸ Pri splošnih oz. abstraktnějšíh pomenih ima izpeljana razlaga zgradbo *to, kar je temu* [UPS izhodiščnega pomena] *po obliki podobno*, npr. *lok, mreža, omrežje*.¹⁹ Ta tip razlage je v različici *to, kar je temu liku po obliki podobno*²⁰ značilen tudi za pomene, izpeljane iz izhodiščnega pomena 'geometrijski lik', npr. *krog, kvadrat, pravokotnik*.

V slovarju so navedene naslednje skupine glasbil: *brenkalo, godalo, pihalo, tolkalo* in *trobilo*. Ker je pri vseh samostalnikih v rabi preferenčno slovnično število množina, se v razlagi iztočnica ponovi v množini, npr. *Brenkala so glasbila s strunami [...]*. UPS *glasbilo* imajo tudi leksemi *citre, harmonika, klavir, lajna, oprekelj, trstenke* in *žveglja*. Poimenovanja za skupine glasbil se pojavljajo kot UPS pri posameznih glasbilih, npr. *Flavta je pihalo, ki ga glasbenik drži prečno na ustnice [...]*; *Violina je manjše godalo, ki ga glasbenik pri igranju nasloni na ramo [...]*.

ŠSSJ prinaša tudi poimenovanja za stavbe z UPS *stavba*, npr. *cerkev, čebelnjak, bencinska črpalka* in *dom*, ter poimenovanja snovi z UPS *snov*, npr. *izolator, kamen, kamnina, kapljevina* in *kovina*.

3.1.4 Abstraktni samostalniki

Izdelava razlag abstraktnih samostalnikov poleg razlag izterminološke leksike predstavlja enega največjih leksikografskih izzivov, npr. *lastnost* ([...] *to, po čemer kaj prepoznamo, ali to, s čimer kaj opišemo*), *značilnost* ([...] *pomembna lastnost ali del česa, po čemer to prepoznamo*), *razlika* ([...] *to, kar kaže, da tisto, kar primerjamo, ni enako*); podobno še npr. *situacija, položaj, informacija, podatek, način* ipd.

3.1.4.1 Uvrščevalna pomenska sestavina v razlagah abstraktnih samostalnikov

Osnovni razlagalni tip pri abstraktnih samostalnikih vključuje UPS *dejstvo*, ki ga ŠSSJ navaja pri naslednjih leksemih: *krivda, podatek, preživetje, pripadnost, učinkovitost, vzporednost*.

¹⁸ Razlage naštetih pomenov v SSKJ: *bobnu podoben del naprave, stroja (boben), gumbu podoben nastavek za [...]* (*gumb*), *kar je po obliki podobno jeziku (jezik), kar je podobno tej lupini (školjka), temu podoben del česa (zob)*.

¹⁹ Razlage naštetih pomenov v SSKJ: *kar je po obliki temu podobno (lok), kar je po obliki podobno mreži (mreža in omrežje)*.

²⁰ V SSKJ ima ta tip razlage strukturo *kar je po obliki podobno temu liku [...]*, npr. *krog*.

UPS stanje se pojavlja npr. pri leksemih *brezvetrje*, *čustvo* (*duševno stanje*), *enakopravnost*, *epidemija*, *higiena*, *mir*.

UPS lastnost se uporablja npr. pri leksemih *enakost* (*lastnost česa*), *hitrost* (*lastnost česa*), *kultura* (*lastnost osebe*), *masa* (*temeljna lastnost snovi*), *namembnost* (*lastnost ali značilnost*), *neskončnost*, *nestrpnost* (*lastnost osebe*), *odgovornost* (*lastnost osebe*), *pestrkost* (*lastnost česa*). UPS značilnost se navaja samo pri dveh leksemih: **Rod** je značilnost osebe glede na njene prednike [...] in **Vrednost** je značilnost bitja ali stvari, da je pomembna ali uporabna.

UPS dejavnost imajo npr. naslednji leksemi:

- igra v 4. pomenu: **Igra** je otroška dejavnost za razvedrilo in zabavo [...];
- kultura v 2. pomenu: **Kultura** je dejavnost na področju človekovega umetniškega ustvarjanja;
- ovčereja: **Ovčereja** je dejavnost, ki se ukvarja z rejo ovc;
- socialno delo: **Socialno delo** je dejavnost, ki skrbi za pomoč brezposelnim [...].

UPS enota imajo npr. naslednji leksemi:

- beseda: **Beseda** je enota iz glasov, ki se v ustreznih oblikah in postavljena v ustrezno zaporedje uporablja za izražanje v jeziku;
- celica v 2. pomenu: **Celica** je osnovna enota organizma;
- delec: **Delec** je majhna enota snovi, ki je s prostim očesom ne vidimo;
- doba v 2. pomenu: **Doba** je osnovna števna enota v taktu [...];
- glas: **Glas** je najmanjša enota govornega jezika;
- kilogram: **Kilogram** je osnovna enota za merjenje mase [...];
- pavza: **Pavza** je enota za trajanje tišine med tonoma ali znak za tako enoto.

Razlage razsežnosti so skladne z mernimi pridevniki *dolg*, *globok*, *širok* in *visok*, ki jih ŠSSJ ravno tako navaja kot iztočnice. Primeri:

- dolžina: **Dolžina** je oddaljenost med skrajnima točkama kakega lika ali predmeta v vodoravni smeri. Dolžino merimo v metrih;
- globina: **1. Globina** je oddaljenost v navpični smeri navzdol. Globino merimo v metrih; **2. Globina** je oddaljenost v vodoravni smeri v notranjost. Globino merimo v metrih;
- širina: **Širina** je oddaljenost med skrajnima točkama kakega lika ali predmeta v smeri, ki je pravokotna na dolžino. Širino merimo v metrih;
- višina: **1. Višina** je oddaljenost med najnižjo in najvišjo točko kakega lika, predmeta, živali ali osebe. Višino merimo v metrih; **2. Višina** je oddaljenost od površine ali tal v navpični smeri navzgor. Višino merimo v metrih.

V slovarju so obravnavana poimenovanja za (pri pouku obravnavana) geometrijska telesa *kocka*, *krogla*, *piramida* in *valj*. Vsi leksemi imajo dva pomena, npr. **1. Valj** je

geometrijsko telo, ki ga omejujeta dva kroga in plašč; 2. Valj je to, kar je temu geometrijskemu telesu po obliki podobno. Obravnavani poimenovanji za geometrijske like sta *krog* in *pravokotnik*, npr. **1. Krog** je geometrijski lik, ki ga omejuje krožnica; **2. Krog** je to, kar je temu liku po obliki podobno.

Vključena so tudi poimenovanja za note, npr. **Celinka** je nota z vrednostjo celega takta; **Četrtnika** je nota z vrednostjo ene četrtnine celinke.

Najpogostejša UPS pri glagolnikih je *postopek*, npr. pri leksemih *anketa, izdelovanje*, tudi dvojna *postopek ali proces*, npr. *obnavljanje, obnova* in *odlaganje*.

3.1.5 Samostalniški večbesedni leksemi²¹

Razlage samostalniških, pridevniških in prislovnih nefrazeoloških in frazeoloških večbesednih leksemov so načeloma skladne z razlagami enobesednih iztočnic.

Stalne besedne zveze so zlasti samostalniške, in sicer z levim pridevniškim prislavkom ob jedru, npr. **Morski konjiček** je majhna riba, ki ima konju podobno glavo. Primer samostalniškega frazema je npr. **Glas vpijočega v puščavi** je prizadevanje, ki nima uspeha.

3.2 Pridevniki

Tipologija pridevnikov kot osnova za izdelavo slovarskih razlag temelji zlasti na leksikalnem pomenu pridevnikov, pri nekaterih skupinah lastnostnih pridevnikov pa je upoštevan tudi besedotvorni (slovnični) pomen – npr. nekateri pridevniki na *-ast* s pomenom podobnosti oz. snovnosti, na *-ov, -en* s pomenom snovnosti in na *-ljiv* s pomenom možnosti (prim. Bajec 1952: 71–72).

Pridevniške razlage imajo zaradi težnje po čim večji konkretnosti in razumljivosti enotno zgradbo: z iztočnico v osebku in razlagalno sinonimno besedno zvezo v povedkovem določilu z veznim glagolom *biti* v 3. osebi ednine. Povedkovodoločilni del razlagalne povedi je prekriven s klasično razlagalno strukturo, ki učence uvaja v branje splošnega razlagalnega slovarja.

Kot pridevniški skladijski ustreznik se uporabljata kazalna zaimka *tak* in *ta* glede na to, ali gre za lastnostni ali vrstni pridevnik. To razlikovanje je smiselno tudi zato,²² ker učenci v tem obdobju v okviru pouka slovnice že usvajajo znanje o teh dveh

²¹ Večbesedni leksemi se delijo na stalne besedne zveze in frazeme. Edini razmeroma zanesljiv kriterij za njihovo razmejevanje je ekspresivni učinek zveze v besedilu. V zvezi z definicijo frazema gl. Kržišnik 1994: 22. V zvezi s tipologijo nefrazeoloških stalnih besednih zvez gl. Petric 2018: 216, v zvezi z obravnavo v slovarju eSSKJ gl. Perdih, Ledinek 2019: 127 in Koncept 2015: 55.

²² Anketa za preverjanje ustreznosti slovaropisnih rešitev pri učencih petega razreda, katere rezultati za zdaj še niso bili objavljeni, je pokazala, da učencev ta tip razlikovanja znotraj razlage ne ovira pri razbiranju pomena leksema.

temeljnih pomenskih skupinah pridevnikov. Izhodiščno vrstnih pridevnikov, ki se v rabi realizirajo samo v določni obliki, v ŠSSJ iz tehničnih razlogov²³ na ravni iztočnice ni mogoče navajati v določni obliki. Razlaga v obliki povedi pa omogoča kompromisno rešitev, pri kateri se razlikovanje med izhodiščno vrstnimi in lastnostnimi pridevniki prikaže tudi formalno: v razlagi se namreč (v osebku) ponovi iztočnični leksem, ki je pri vrstnih pridevnikih naveden v določni obliki, kot se aktualizira v rabi, npr. pri iztočnici *oseben*: **Osebn**i je ta, ki je v zvezi z osebo.

Posebnost predstavlja oslabljeni, 4. pomen pri pridevniku *cel*:²⁴

1. POMEN

Cel je tak, ki ni razdeljen na dele.

cel kolač
cela torta

Premice ne moremo narisati **cele**, narišemo le del premice.

2. POMEN

Cel je tak, ki ni poškodovan.

Glavno je, da smo živi in **celi**.

3. POMEN

Cel je tak, ki zajema poln obseg ali polno količino česa.

celo leto

Prejšnjo soboto je **cel** dan deževalo.

Ne pišite **celih** povedi, ampak le bistvene podatke.

4. POMEN **ČUSTVENO OBARVANO**

Cel poudarja večjo količino česa.

Celi dve uri smo igrali med dvema ognjema.

Lahko ti priporočim **cel** kup odličnih knjig.

²³ Geslovník ŠSSJ je namreč zaradi treh ravni zahtevnosti na portalu Franček vezan na geslovník SSKJ; vse iztočnice morajo imeti enako obliko kot v SSKJ, zato se tudi izhodiščno vrstni pridevniki navajajo v sistemski, nedoločni obliki.

²⁴ Prikazane so delovne različice sestavkov, tako v smislu vsebine kot prikaza.

Pridevnik *vreden* ima dva pomena; prvi pomen ima v primerjavi s SSKJ (z izrazom količine *izraža značilnost česa glede na a) količino denarja [...]*) poenostavljeno (konkretizirano) razlago:

1. POMEN

Vreden je tak, ki obsega določeno merljivo enoto.

Sok je **vreden** dva evra.

Koliko bankovcev je imel v denarnici, če vemo, da je bil vsak izmed njih **vreden** 10 €?

Stehane koščke zlata, srebra in bakra so označili s pečati. Tako so vedeli, koliko je **vreden** košček kovine in koliko lahko zanj dobijo.

Polovinka je **vredna** 2 dobi.

2. POMEN

Vreden je tak, ki si zasluži kaj, navadno zaradi svojih dobrih dejanj, vedjenja ali zaželenih lastnosti.

Vsak od nas je edinstven in **vreden** spoštovanja.

Nekaterim se zdi, da določeni ljudje ali skupnosti ne ustrezajo večini, zato jih obravnavajo kot manj **vredne**.

3.2.1 Vrstni pridevnik

Vrstni pridevniki imajo v ŠSSJ načeloma enoten tip sklicevalne razlage,²⁵ in sicer s strukturo [...] *je ta, ki je v zvezi z + [motivirajoča beseda]*.²⁶ Primeri: *besedni, časovni, človeški, državni, električni, elektronski, festivalski, higienski, internetni, januarski, jedilni, jezikovni, klasični, knjižni, komorni, koncertni, krvni, lesni, materialni, merski, mestni, morski, motorni, možganski, muzejski, narečni, otroški, ovčji, pljučni, polarni, pravopisni, številski, tehnični, tekstilni, telesni, tonski, toplotni, tradicionalni, umetni, vetrni, vremenski, zvočni, življenjski*.

Pri pridevniku *otrokov* sta zaradi težjega razdvoumljanja med pomenoma v razlagi združena vrstni in svojilni pomen: [...] *ta, ki je v zvezi z otrokom ali pripada otroku, je od otroka*.

Pri vrstnih pridevniki, ki imajo za besedotvorno izhodišče večpomenski samostalnik, npr. *ekologija*, je za vejico zaradi razdvoumljanja dodana razlaga samostalnika – besedotvornega izhodišča. Primer: **Ekološki** *je ta, je v zvezi z ekologijo, varovanjem narave in skrbjo zanjo*. Ta tip se uporablja zlasti pri učencem predvidoma manj razumljivih (izterminoloških) vrstnih pridevniki, npr. *družbeni, socialni, ekološki, magnetni*.

²⁵ V redkih primerih pomen vrstnega pridevnika ni opredeljen s sklicevalno razlago, npr. *organski* v 2. pomenu: [...] *ta, ki je nastal v naravi*.

²⁶ Pomen vrstnega pridevnika je »določen z besedotvorno podstavo motivirajoče besede, največkrat samostalnika, tudi glagola in npr. lastnostnega pridevnika« (Vidovič Muha 2013: 78). V SSKJ ima razlaga vrstnega pridevnika obliko *nanašajoč se na [...]*, v eSSKJ pa *ki je v zvezi z [...]*. A. Žele ta tip razlag (npr. *nanašajoč se na; v zvezi z; (svojilni) pridevnik od*) imenuje splošnorazmerne razlage, ki »pomensko zajamejo vse vrstne in svojilne pridevnike« (Žele 1998: 132).

3.2.2 Lastnostni pridevnik

Razlago lastnostnega pridevnika uvaja kazalni zaimek *tak*: **Globok** je tak, ki v navpični smeri navzdol meri veliko [...]. Slovar obravnava npr.:

- a) pridevnike barve, npr. *oranžen, rdeč, rjav*, z razlago [...] *tak, ki je podobne barve kot [...]*;
- b) pridevnike s pomenom snovnosti, npr. *apnenčast, bakrov, jeklen, keramičen, kostanjev, lesen, plastičen, plinast*, z razlago [...] *tak, ki je iz [...]*;
- c) pridevnike s pomenom možnosti, npr. *čitljiv, deljiv, obnovljiv, vodljiv*, z razlago [...] *tak, ki ga je mogoče [...]*.

Drugi primeri lastnostnih pridevnikov v ŠSSJ: *bled, cel, čustven, debel, dinamičen, divji, dobeseden, dolg, domisel, enak, enakomeren, enakopraven, gladek, gol, ključen, koristen, kratek, kriv, lasten, megljen, mlad, moderen, morebiten, načrten, nasilen, navpičen, nepoudarjen, neskončen, nestrpen, običajen, odgovoren, osnoven, pester, plesniv, podoben, pogost, ponižen, posamezen, poševen, poudarjen, pravokoten, pretiran, primeren, različen, simetričen, skupen, sladek, soroden, sposoben, strpen, strupen, svoboden, širok, škodljiv, škrbast, težek, trden, učinkovit, uhat, ustrezen, varen, visok, vodoodporen, vodoraven, vpojen, vzporeden, vztrajen, zaporeden, zdrav, živ*.

3.2.3 Svojljni pridevnik

Svojljni pridevniki, npr. *babičin* in *otrokov*, imajo v povedkovodoločilnem delu razlage zgradbo [...] *tak, ki pripada [...]*.

3.2.4 Pridevniški večbesedni leksemi

Razlage pridevniških stalnih besednih zvez imajo načeloma enako zgradbo kot lastnostni pridevniki. V gradivu ŠSSJ je samo en tak primer – večpomenska zveza v redu: **1. V redu** je tak, ki ustreza pričakovanjem ali predstavam; **2. V redu** je tak, ki je v takem stanju, kot mora biti. Primeri pridevniških frazemov: **Bled kot stena** je tak, ki je izrazito brez naravne in zdrave barve; **Sit kot boben** je tak, ki je zelo ali popolnoma sit; **Črn kot oglje** je tak, ki je povsem, izrazito črne barve.

3.3 Glagoli

Tudi razlaga glagolov ima obliko povedi, in sicer [iztočnica v nedoločniku] + *pomeni* [vezni glagol] + [UPS v nedoločniku] + RPS.

Primer:

1. POMEN

Hiteti pomeni hitro se premikati.

Ljudje **hitijo** mimo.

Hitel sem po hodniku in se zaletel v hišnika.

2. POMEN

Hiteti pomeni hitro delati kaj.

Delavci zelo **hitijo**.

Pisno deljenje je zahtevno, zato **ne hiti**.

Vidski ustrezniki (gl. Krvina 2018: 183–185) so tako kot v SSKJ obravnavani v različnih sestavkih, brez sklicevanja. Na glagolski vid kaže UPS v razlagi; na vidsko-razmerne korelate implicitno opozarja vsebinsko in strukturno skladna razlaga, npr. z UPS *delati, povzročati : narediti, povzročiti; Izdelovati pomeni z ročnim, strojnim ali umskim delom delati, povzročati, da kaj nastane : Izdelati pomeni z ročnim, strojnim ali umskim delom narediti, povzročiti, da kaj nastane*.

Glagoli s prostim morfemom *se* ali *si* so navedeni kot iztočnice, npr. *izogibati se*, pri večpomenkah pa se neprvi pomeni glagolov s tem morfemom obravnavajo kot poseben pomen, pri čemer je v razlagi navedena oblika s prostim morfemom:

1. POMEN

Nalivati pomeni z višje točke spravljati kaj tekočega v kaj.

nalivati pijačo v kozarce

Deček in dekljica **sta nalivala** vodo v merilne posode.

2. POMEN **ČUSTVENO OBARVANO**

Nalivati se pomeni veliko ali preveč piti.

Prenehajte **se** tako **nalivati**!

Po načelu naravnosti se v razlagah namesto bolj ekonomične strukture z nedoločnikom navadno navajajo glagoli v osebni obliki; razlage glagolov imajo tako navadno zgradbo večstavčne povedi. V rabi je 1. oseba množine²⁷ kot sredstvo približevanja vsebine razlage uporabnikovim izkušnjam, npr. *Zmoči pomeni imeti sposobnost, da kaj uresničimo : Zmoči pomeni imeti sposobnost kaj uresničiti.*

Kategorija prehodnosti ob iztočničnem leksemu v razlagi ni ponazorjena, npr. s poljubnostnima zaimkoma **Napadati koga, kaj pomeni [...]*; vezavo s predmetom izkazuje ponazarjalno gradivo.

Najpogostejše UPS, navedene v razlagah glagolov, so *delati* (npr. *deliti, hiteti, ločevati, načrtovati, navajati*), *delati ali povzročati* (*seliti, taliti, topiti, ustvarjati, voditi*), *postajati* (*razvijati, rjaveti*), *izdelovati* (*plesti, tkati*), *izražati* (*napovedovati, vabiti*), *oglašati se* (*gagati, kikirikati, mijavkati*), *odstranjevati* (*briti, izsekavati*); *narediti* (*ločiti, navaditi, obleči, obnoviti, obuti, onesnažiti*), *narediti ali povzročiti* (*izdelati, preseliti*), *izraziti* (*čestitati, voščiti*) in *oglašati se* (*gagati, kikirikati, mijavkati* s strukturo razlage [...] *pomeni oglašati se z glasovi, značilnimi za [...]*).

Samo pri glagolih z UPS *biti* se po načelu razumljivosti oz. konkretnosti in naravnosti pomensko sestavinska razlaga nadomešča z odvisnim stavkom; predmetni odvisnik nadomešča glagolski primitiv *biti* kot UPS v povedkovem določilu: *Goreti pomeni, da je kaj razgreto ali zelo vroče*;²⁸ *Igrati pomeni, da je kdo dejaven v družabni igri* (proti SSKJ *biti dejaven [...]*); *Izvirati pomeni, da je kdo ali kaj prvotno iz določenega kraja*; *Pripadati pomeni, da je kaj namenjeno komu [...]*; *Ustrezati pomeni, da je kaj pravilno [...]*.

Poseben leksikografski izziv predstavljajo razlage glagolov *moči, zmoči, morati* in *obsegati*: *Moči pomeni imeti sposobnost, moč ali možnost narediti kaj*; *Zmoči pomeni imeti ali izkazati sposobnost, da kaj uresničimo, opravimo ali dosežemo*; **1. Morati pomeni, da je nujno ali potrebno, da kdo kaj dela ali naredi**. **2. Morati pomeni, da je nujno ali potrebno, da ima kdo ali kaj določeno lastnost**;²⁹ *Obsegati pomeni, da ima kaka celota kaj za del svoje vsebine*.³⁰

²⁷ 1. oseba množine se uporablja tudi namesto trpnika oz. splošne vršilskosti, npr. *Naravni vir je dobrina, ki jo dobimo iz narave*; *Narečje je oblika določenega jezika, ki jo govorimo na določenem območju [...]*; *Njiva je zemljišče, na katerem gojimo kulturne rastline*.

²⁸ Gre za 3. pomen z zgledom *Lica so mu gorela*.

²⁹ Prim. SSKJ: **moči**: *izraža sposobnost osebk, da uresniči dejanje zaradi svojih a) telesnih lastnosti [...]*; **zmoči**: *izraža sposobnost osebk a) uresničiti, opraviti kaj [...]*; **morati**: *izraža nujnost, nujno posledico, da osebek uresniči dejanje a) zaradi določenih okoliščin [...]*.

³⁰ Prim. SSKJ: *izraža, da kaj ima sestavine, dele, kot jih nakazuje samostalnik*.

3.3.1 Glagolski večbesedni leksemi

Razlage glagolskih frazemov in frazemov s strukturo stavka, pri katerih je obvezna sestavina v vlogi osebka, npr. **jezik srbi koga**,³¹ imajo razlago v obliki povedi s pogojnim odvisnikom, t. i. če-jevsko razlago, ki se je izkazala kot najrazumljivejša, ker zaradi osebne glagolske oblike (navadno v 3. osebi ednine, redkeje množine)³² omogoča jasnejši prikaz vezljivostnih mest, npr. **obljubljati komu gradove v oblakih**; poleg tega pa upravičuje odločitev za navajanje za učence predvidoma skladdenjsko zahtevnejših slovarskih oblik glagolskih frazemov, npr. **ne biti ne duha ne sluha**; **zaradi dreves ne videti gozda**; **svoj živi dan ne videti koga**.

Primeri:

- glagolski frazemi: **biti ob dober glas**: *Če je kdo ob dober glas, pomeni, da se o kom med ljudmi razširi negativno mnenje*;
- stavčni frazemi: **jezik srbi koga**: *Če koga srbi jezik, pomeni, da ima kdo veliko željo, da bi kaj rekel, povedal*; **kamen se odvali komu od srca**: *Če se komu odvali kamen od srca, pomeni, da ga kaj neha skrbeti*.

Glagolske stalne besedne zveze v ŠSSJ imajo enako zgradbo razlage kot glagolski frazemi. To so npr. **delati družbo**: *Če kdo komu dela družbo, pomeni, da se z njim druží, skupaj preživlja čas*; **imeti kaj v načrtu**: *Če ima kdo kaj v načrtu, pomeni, da namerava kaj delati ali narediti*; **biti na vrsti**: *Če je kdo na vrsti, pomeni, da je po čakanju na kaj na točki, ko lahko kaj izvede ali opravi*.

3.4 Prislovi

ŠSSJ prinaša tudi nekaj vzorčnih prislovov. Slovarske razlage obravnavanih pomenskih tipov prislovov, ki imajo ravno tako strukturo povedi, imajo zaradi težnje po čim večji konkretnosti in razumljivosti enotno zgradbo: z iztočnico v osebkú in razlago z glagolom v osebni obliki v povedkovem določilu z veznim glagolom *pomeniti* v 3. osebi ednine.

Slovar obravnava naslednje skupine prislovov.

Načinovni prislovi imajo navadno v povedkovem določilu stavčno strukturo v obliki načinovnega odvisnika; gre za način poteka, izvajanja dejanja, npr. **Redko pomeni takó, da se kaj pojavi ali ponovi malokrat**; **Vključno pomeni takó, da koga ali kaj upoštevamo kot del celote**.

³¹ Frazem **Jezik za zobe!** je tu izjema, ker je v funkciji medmeta; razlaga ima zato obliko: *Če rečemo Jezik za zobe!, želimo, da kdo ne odgovarja ali da umolkne*. V SSKJ se »[p]ri velelnih/pozivnih medmetih [...] ponekod uporablja tudi razlaga za + glagolnik (npr. **aja**: *za uspavanje otroka*) ali pri + glagolnik (npr. **búc**: *pri nagajivem zbadanju*) ali tudi kar sinonimna velelniška razlaga, npr. ápage: *knjiž. izgini, poberi se, bále*: (nar. dolensko) *pridi, pojdi*.« (Krvina, Žele 2017: 205).

³² Tak primer je zaradi pomenske omejitve npr. frazem **dati koga pod ključ**: *Če damo koga pod ključ, pomeni, da ga zapremo v zapor*.

Drugi tip razlage načinovnih prislovov je s sinonimnim prislovom ali predložno zvezo v povedkovem določilu, npr. **Hitro pomeni z veliko hitrostjo**.

Razlage časovnih prislovov nimajo zaimenskega skladenjskega ustreznika, pač pa strukturo iztočnica kot osebek + *pomeni* kot vezni glagol + sinonimna nestavčna besedna zveza v povedkovem določilu, npr. **Pogosto pomeni večkrat ali redno; Redko pomeni malokrat** (kratnost); **Popoldne pomeni od poldneva do večera; 1. Včasih pomeni neredno, 2. Včasih pomeni pred sedanjim časom**.

Tudi pri obeh vzorčnih prostorskih prislovih se kaže, da višjo stopnjo razumljivosti omogoča razlaga v obliki sinonimne zveze v povedkovem določilu: **Ven pomeni v smeri proti zunanjemu prostoru; Zunaj pomeni na zunanji strani ali v zunanjem prostoru**.

3.4.1 Prislovni večbesedni leksemi

V ŠSSJ so obravnavane tudi prislovne stalne besedne zveze, npr. **Na glas pomeni tako, da se dobro sliši**. Razlage prislovnih frazemov imajo enako zgradbo kot enobesedni prislovi, npr. **V en glas pomeni soglasno; Z golimi rokami pomeni brez pripomočkov; Z golim očesom pomeni brez pripomočkov za povečanje ali izostritev slike; Da bo volk sit in koza cela pomeni tako, da bo prav za obe strani**.

4 Sklep

Tipologija razlag kot del koncepta *Šolskega slovarja slovenskega jezika*, ki je nastal na podlagi izkušenj pri izdelavi splošnega razlagalnega slovarja ter teoretičnih izhodišč s področja slovenistike in didaktike, služi kot prikaz rešitev problemov, povezanih s prilagoditvijo pomenskega opisa leksemov znanju in zmožnostim najmlajših uporabnikov.

Primerjava z razlagami v splošnem razlagalnem slovarju (SSKJ) pokaže, da zasnova razlagalnih tipov v ŠSSJ kljub nekaterim razlikam v strukturiranosti, ki so posledica upoštevanja načela naravnosti in razumljivosti (v smislu posnemanja spontanega govora zlasti v skladenjski strukturi razlage), sledi izročilu slovenskega slovaropisja in načelom opredeljevanja leksikalnega pomena, ki so se uveljavila od SSKJ dalje, npr. v zvezi s sistemom uvrščevalnih pomenskih sestavin in doslednostjo pri določanju razločevalnih pomenskih sestavin.

VIRI

- eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. [Na spletu](#).
 SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. [Tudi na spletu](#).
 SSKJ²: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. [Tudi na spletu](#).
 ŠSSJ: *Šolski slovar slovenskega jezika*. Portal Franček. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Delovna različica.

LITERATURA

- Anton BAJEC, 1952: *Besedotvorje slovenskega jezika II. Izpeljava slovenskih pridevnikov*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik SAZU.
- Lara GODEC SORŠAK, 2015: Slovenski otroški šolski slovar. *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis. 1. del*. Ur. Mojca Smolej. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Obdobja, 34). 243–50. [Tudi na spletu](#).
- Lara GODEC SORŠAK, 2019: *Zasnova šolskega slovarja za otroke v 1. in 2. vzgojno-izobraževalnem obdobju*. Doktorska disertacija. Ljubljana. [Tudi na spletu](#).
- Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika, 2015. Različica 1.1*. Ljubljana: Založba ZRC, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. [Na spletu](#).
- Domen KRVINA, 2018: *Glagolski vid v sodobni slovenščini 1. Besedotvorje in pomen*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Domen KRVINA, Andreja Žele, 2017: O medmetih, zlasti o njihovih razločevalnih lastnostih: poudarjen slovarski vidik. *Slavistična revija* 65/2. 201–28.
- Erika KRŽIŠNIK, 1994: *Slovenski glagolski frazemi: ob primeru frazemov govorjenja. Doktorska disertacija*. Ljubljana.
- NAPOTKI 1981: *Napotki za redakcijo samostalnika, pridevnika in glagola v SSKJ. 1. in 2. del*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik SAZU, Leksikološka sekcija. Tipkopis.
- France NOVAK, 1975: Vloga skladnje pri določanju in dokazovanju pomenskih lastnosti besedja. *XI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ur. Martina Orožen. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 37–48.
- Andrej PERDIH, Nina LEDINEK, 2019: Multi-word Lexical Units in General Monolingual Explanatory Dictionaries of Slavic languages. *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* 12. 113–34. [Tudi na spletu](#).
- Špela PETRIC, 2018: *Slovenski večbesedni leksemi z vidika slovaropisja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Stane SUHADOLNIK, 1968: Koncept novega slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 13/7. 219–24. [Tudi na spletu](#).
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Razprave Filozofske fakultete).

Andreja Žele, 1998: Terminološka gnezda v Slovarju slovenskega knjižnega jezika s stališča pomenskih in skladenjskih lastnosti pridevnikov: pridevniške iztočnice na -en. *Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje: zbornik referatov s Posvetovanja o slovenskem naravoslovno-tehničnem izrazju*. Ur. Marjeta Humar. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Sekcija za terminološke slovarje. 129–37.

SUMMARY

Šolski slovar slovenskega jezika (The school dictionary of the Slovene language [ŠSSJ]) is being created as part of the project “Web Portal Franček, Language Counseling for Slovene Teachers and the School Dictionary of the Slovene Language” and will be available to students from first to fifth grades of primary school from summer 2021. It consists of 2,000 one-word dictionary entries. Phraseological and non-phraseological multi-word lexemes with definitions and examples are added.

The article presents a typology of definitions of nouns, verbs, adjectives, and adverbs. Lexicographically based solutions of semantic description of lexemes adapted to a child’s abilities are described, partly through comparison with definitions in the *Slovar Slovenskega Knjižnega Jezika* (Dictionary of the Slovenian standard language [SSKJ]), which shows that ŠSSJ, despite some differences in structure, conceptually follows established lexicographical principles effective from SSKJ onwards.

The differences in the concept of definitions in ŠSSJ compared to SSKJ—an important difference is, for example, that in ŠSSJ all types of lexical definitions have the form of sentences—are the result of the consideration of the principle of naturalness and intelligibility (in terms of imitating spontaneous speech, especially in the syntactic structure of definition). The content of the definitions is given in less complex language (especially on the lexical and syntactic level; for example, with forms that are more commonly used in everyday speech), and the definitions emphasize the most typical aspect of meaning from the child’s point of view.